

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ

Тетяна Цвігун,
аспірант кафедри
страхування
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

У статті досліджено економічну сутність страхового захисту з позицій різних авторів та проаналізовано, яке смислове навантаження найбільш відповідає сучасній практиці використання цього поняття. Розглянуто специфіку страхового захисту як економічної категорії, що визначається такими ознаками: випадковістю настання події, вираження у грошовій формі, потребою у відшкодуванні збитку... Визначено необхідність страхового захисту.

Проживання кожної людини піддається впливу різним ризиковим обставинам, дані обставини призводять до втрати матеріальних благ, нанесення шкоди здоров'ю, або навіть смерті. З огляду на це існує нагальна потреба попереджувати й відшкодувати збитки, що їх завдають ризиковані обставини, адже без цього неможливо підтримувати належний рівень життя людей. У результаті був розроблений цілий ряд заходів, спрямованих на боротьбу з негативними випадковими явищами і подолання їхніх негативних наслідків. Сукупність таких заходів можна назвати страховим захистом. Таким чином, під страховим захистом розуміється громадська категорія, що відображає сукупність відносин, пов'язаних з недопущенням настання несприятливих подій, що носять випадковий характер, подоланням негативних наслідків їх впливу та відшкодуванням втрат, що наносяться ними.

Формулювання поняття «страховий захист», має дуже важливе значення, тому що тільки чітко уявляючи собі, про що йде мова, можна вивчати еволюцію і робити прогнози на майбутнє щодо даного поняття. Сьогодні поняття «страховий захист», використовується для позначення сукупності натуральних і фінансових резервів, страхових фондів товариства, резервів страхових компаній, специфічного товару або послуги. Така невизначеність сутності поняття «страховий захист», недивна в умовах неустоявшейся страхової термінології. Це, у свою чергу, ускладнює глибоке дослідження страхового захисту в економіці. Потрібно суворе закр-

іплення за даним поняттям певного економічного сенсу.

Спробуємо розглянути запропоновані розуміння та визначення терміну «страховий захист», а також проаналізуємо, яке смислове навантаження найбільш відповідає сучасній практиці використання цього поняття, і сформулюємо визначення, яке буде прийнято за основу в даному дослідженні.

Термін «страховий захист», був введений в науковий обіг Рейтманом Л.І. Базовим положенням введення цього терміна з'явився ризиковий характер суспільного виробництва, обумовлений протиріччям між людиною і природоруйнівними силами, щодо безумовного відшкодування завданих збитків. Ці об'єктивні відносини виражають реальні і найбільш нагальні потреби людей у підтримці досягнутого ними життєвого рівня.

Два автора - Шахов В.В. [7] і Ковшар С.М. [4] - дають абсолютно однакові визначення страхового захисту: «Широкий сенс - економічна категорія, що відображає сукупність специфічних розподільних відносин, пов'язаних з подоланням або відшкодуванням втрат, що наносяться матеріальному виробництву і життєвому рівню населення стихійними лихами та іншими надзвичайними подіями. Вузкий сенс - сукупність перерозподільних відносин з приводу подолання і відшкодування збитку, що наноситься конкретним об'єктам суспільного виробництва (наприклад, страховий захист сільськогосподарського виробництва або врожаю сільського господарства, майна, життя, здоров'я і доходів громадян)».

Каспін Т.І. вважає, що «страховий захист - це усвідомлена потреба фізичних та юридичних осіб у створенні спеціальних страхових фондів для відновлення майна, здоров'я, працездатності та особистих доходів як самих учасників створення цих фондів, так і третіх осіб» [3].

Наприклад, Агеев Ш.Р. в «Тлумачному словнику-довіднику страхових термінів і понять», яким забезпечена його робота, дає таке визначення: «Страховий захист - у страхуванні, поняття, що характеризує відносини по захисту інтересів страхувальників - юридичних та фізичних осіб - з відшкодування завданої ним шкоди внаслідок страхових випадків, передбачених в договорах особистого і майнового страхування чи страхування відповідальності» [1].

Багато уваги приділяється поняттю «страховий захист», в роботі Гомелля В.Б. Автор пише: «Страховий захист - це послуга, яка створюється страховиком» [2] або «Страховики беруть на страховий захист події, про які відомо, що вони можуть мати місце, але не відомо, де, коли вони відбудуться, кого саме з страхувальників торкнуться, який саме збиток нанесуть» [2].

У Гомелля В.Б. поняття «страховий захист», дуже багатогранне, іноді дуже нестандартне: «Завдання страховика, страхової науки, суспільства полягає в тому, щоб через статистичні дані, конкретні приклади переконати людей у їх абсолютній безпеці від природних і суспільних загроз. Вони повинні порушити в людях усвідомлену потребу в захисті від цих загроз, прагнення заробити гроші для цього захисту... Страховий захист (якщо випадок не відбудеться, а страхувальник застрахований) ні в чому не матеріалізується для нього особисто... Протягом усього терміну дії договору страхування сплачені ним гроші забезпечували йому впевненість у тому, що він має страховий захист і отримує відшкодування після настання збитку, якщо станеться страховий випадок, записаний в полісі. Саме це і є невидима частина страхової послуги у товарній формі» [2]. «Страховий захист при прямому страхуванні означає усвідомлену потребу і реальну можливість фізичних та юридичних осіб у створенні за рахунок своїх премій

(внесків) за допомогою професійно спеціалізованих страхових фірм страхових резервів та фондів для збереження майнових та інших матеріальних інтересів, особистих інтересів, пов'язаних з відповідальністю клієнтів страхових фірм перед третіми особами» [2].

Становить великий інтерес і інше визначення, дане Гомеллем В.Б.: «Страховий захист за своєю сутністю є відношення між людьми, що породжується двома групами законів: законами природи та законами розвитку суспільства» [2], «Страховий захист може бути пов'язаний не тільки з тяжкими і руйнівними подіями, але і з неруйнівними подіями в житті людей, наприклад, з навчанням, одруженням, отриманням пенсій і т.д., ... в основі їх лежать побоювання, страх, що не вистачить доходів у майбутньому» [2].

Страховий захист (insurance protection) - економічні, перерозподільні відносини, що складаються у процесі запобігання, подолання й відшкодування збитків, завданих конкретним об'єктам: матеріальним цінностям юридичних і фізичних осіб, життю і здоров'ю громадян тощо. [6]

Страховий захист - це відносини з приводу відшкодування шкоди, завданої конкретним об'єктам (майну, урожаю, життєвому рівню населення).

В рамках даного дослідження сутності та еволюції страхового захисту будемо використовувати наступне визначення: Страховий захист (синонім послуги з проведення прямого страхування і перестрахування) - це економічні відносини з передачі ризику (можливого збитку) від однієї сторони (страхувальника) до іншої сторони (страховика), при якій страховик зобов'язується виплатити страхувальникові (або іншим особам, призначеним страхувальником, або іншим особам від імені страхувальника) якусь суму грошей (або покрити якісь витрати, або і те, і інше) при виникненні шкоди від непередбачуваної (випадкової) події протягом періоду часу, за який страхувальник сплачує страховий внесок страховикові.

У сутнісній характеристиці страховий захист виступає як сукупність перерозподільних відносин з приводу подолання і відшкодування збитку, що

наноситься конкретним об'єктам суспільного виробництва (наприклад, страховий захист сільськогосподарського виробництва або врожаю сільгоспкультур, майна, життя, здоров'я і доходів громадян).

Отже, конкретизується економічна категорія і наближається до забезпечення майново-соціальних інтересів суб'єктів господарювання і громадян. Страховий захист виступає в супідрядному зв'язку зі страхуванням. Категорія «страховий захист», забезпечує більш широке трактування сукупності суспільно-економічних відносин в порівнянні зі страхуванням.

Специфіка цієї економічної категорії визначається такими ознаками:

- випадковий характер настання стихійного лиха чи іншого прояву руйнівних сил природи й діяльності людини;
- вираз збитку в натуральній або грошовій формі;
- об'єктивна потреба відшкодування збитку;
- реалізація заходів щодо попередження та подолання наслідків конкретної події.

Необхідність страхового захисту має кілька аспектів: природний, економічний, соціальний, міжнародний.

З позицій природних інтересів суспільства та окремих громадян, страхування виникло як засіб збереження матеріального благополуччя в результаті випадкових, непередбачуваних випадків з метою розподілу заповіданих окремим громадянам збитків між усіма іншими членами суспільства, щоб полегшити долю потерпілих.

Економічна зумовленість страхового захисту пояснюється необхідністю створення такого різновиду людської діяльності, яка ґрунтується на зосередженні фінансових ресурсів з метою покриття збитків, завданих настанням небезпечних для здоров'я і матеріального благополуччя подій.

У соціальному плані страхування є формою участі держави, роботодавців та громадян у справі захисту особистих інтересів громадян, створення умов для забезпечення соціальної та політичної стабільності в суспільстві.

У юридичному аспекті страхування є різновидом цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів

громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій, визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, які створюються шляхом оплати громадянами або юридичними особами страхових платежів.

Міжнародний аспект страхового захисту зводиться до ліквідації національних відмінностей у законодавстві різних країн і уніфікація способів захисту інтересів суб'єктів, з одного боку, та розробки таких юридичних норм, які забезпечили б страховикам наявність достатніх фінансових гарантій, з іншого боку. Таким чином, необхідність страхового захисту викликана бажанням обмежити як матеріальні, так і нематеріальні збитки, пов'язані з певним ризиком.

Матеріальним проявом страхового захисту є формування страхових фондів. Формування страхових фондів може здійснюватися у трьох формах: фонди самострахування; централізовані страхові фонди; колективні страхові фонди.

Самострахування базується на індивідуальній відповідальності і полягає в тому, що кожна юридична і фізична особа формує страхові (резервні) фонди за рахунок власних доходів. Вони дають можливість подолати тимчасові труднощі у процесі виробництва і створюються в натуральній і грошовій формі. Перевага самострахування полягає в тому, що воно допомагає оперативно відшкодувати невеликі збитки. Крім того, не потрібно платити на сторону страхові премії, які мають не лише відшкодувати збитки, заповідані страховим випадком, а й покрити витрати з виплати комісії посередникам, утримання офісу і формування прибутку страховика.

Централізовані страхові фонди ґрунтуються на державній відповідальності і передбачають відшкодування витрат за рахунок загальнодержавних ресурсів. При цьому частина цих ресурсів виділяється в окремі фонди, наприклад, резервний фонд Кабінету Міністрів України. В Україні за рахунок централізованих фондів і досі фінансуються витрати, пов'язані із запобіганням та ліквідацією повеней, зсувів, аварій на шахтах і т. ін. Ці фонди створюються в натуральній і грошовій формі.

Формування колективних страхових фондів, тобто страхування, ґрунтується на солідарній відповідальності учасників цих фондів. Суть відносин страхування полягає в тому, що формування страхових фондів здійснюється за рахунок внесків всіх учасників, а відшкодування збитків з цих фондів виплачується тим, хто його отримав внаслідок певних подій і обставин [5].

Отже, можливості забезпечення страхового захисту за рахунок самострахування та централізованих страхових фондів дуже обмежені. Це означає, що надалі більше навантаження має припадати на фонди, створювані завдяки страхуванню. Якщо до цього додати завдання з переорієнтації програми соціального захисту громадян (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, частково освіта) на страхові засади, як це зроблено в країнах із ринковою економікою, то перспектива посилення ролі страхування в системі страхового захисту стає очевидною.

Розмір і структура фондів, використовуваних із метою страхового захисту юридичних і фізичних осіб, залежать від багатьох чинників. Насамперед це - теоретичні концепції формування фонду, стан розвитку економіки, співвідношення між формами власності, методи залучення коштів для реалізації соціальних програм, традиції населення, міжнародні відносини тощо.

До визначення категорії «страховий захист», можливі чотири класифікації елементів страхового захисту в залежності від таких критеріїв як:

а) страховий ризик, для подолання наслідків якого створюються страхові резервні фонди (відповідно до класифікації ризиків);

б) захищаються майнові інтереси:

-Майнові інтереси юридичних осіб

- інтереси, пов'язані з володінням, розпорядженням і користуванням майном

- інтереси, пов'язані з громадянською відповідальністю

- інтереси, пов'язані з джерелами доходу

-Майнові інтереси громадян:

- інтереси, пов'язані зі збереженням і забезпеченням життя, здоров'я, і працездатності

- інтереси, пов'язані з володінням, розпорядженням і користуванням майном

- інтереси, пов'язані з громадянською відповідальністю

в) ступінь централізації страхового фонду

г) спосіб організації страхового захисту:

- Самострахування;

- Державні гарантії та забезпечення;

- Страхування.

Під формою страхового захисту будемо розуміти будь-який конкретний страховий продукт, що існує на ринку. Страховий захист може бути розділений на види залежно від сукупності ризикових обставин, які лежать в її основі.

Можна виділити чотири основних види страхового захисту:

1. Страховий захист майна, тобто такі страхові продукти, в яких покривається майновий збиток від різних страхових подій.

2. Страховий захист життя і здоров'я, то є такі страхові продукти, в яких покривається втрата або зниження особистого доходу в результаті тимчасової непрацездатності або смерті людини.

3. Страховий захист відповідальності

4. Комбінований страховий захист - це такі страхові продукти, в яких скомбіновані ризикові обставини властиві як мінімум двом попереднім видам страхового захисту: майнові страховому захисті, страховий захист життя і здоров'я та страховому захисті відповідальності.

Різні форми страхового захисту можна розділити на добровільний страховий захист і обов'язковий страховий захист.

У залежності від того, хто і в яких цілях надає страховий захист, можна виділити комерційний та соціальний страховий захист. Нарешті, страховий захист можна класифікувати за кількістю осіб, чиї ризики передаються за допомогою страхового захисту, на індивідуальну та колективну. Класифікація страхового захисту на види і типи дозволяє по-новому підійти до дослідження функцій страхового захисту в економіці.

Купуючи страховий захист, економічні суб'єкти, як правило, переслідують декілька цілей. Звичайно одна з цілей є домінуючою, інші - другорядними, однак можна виділити на-

ступні цілі, за якими страховий захист набувається різними економічними суб'єктами.

1. Фінансування ризику. Це мета стала причиною виникнення страхових відносин. При використанні страхового захисту з метою фінансування ризику набуває першочергового значення якісна передача ризику. У цьому випадку страховий захист виступає в ролі інструменту ризик-менеджменту. Альтернативна стратегія - не передавати ризику, але обмежити їхні негативні наслідки.

2. Виконання вимог законодавства.

Іноді покупець страхового захисту не має інших мотивів до придбання, крім її обов'язковості в силу закону. Це насамперед стосується обов'язкових видів страхування, наприклад обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, обов'язкове страхування пасажирів тощо.

3. Накопичення грошових коштів фізичними особами.

Фізичні особи акумулюють грошові кошти з метою їх накопичення до певного моменту в житті. Увага, перш за все, спрямована не на передачу ризику, а на накопичення (привабливі способи вкладення капіталу), так як процес передачі ризику зручно використовувати для вигідного вкладення вільних коштів.

4. Здешевлення внутрішнього фінансування підприємств.

Підприємства можуть використовувати страховий захист для цілей, які лише формально зв'язані з подоланням наслідків випадкових подій, так як існує можливість використовувати фінансовий механізм страхового захисту як канал для руху капіталу.

Ринкові умови господарювання формують об'єктивні і суб'єктивні передумови для розвитку страхування. Це зумовлюється трансформації ролі держави у створенні страхового захисту для суб'єктів господарювання та громадян. Одночасно формується механізм забезпечення їх інтересів за допомогою страхових відносин при зміні складу страхувальників та розширенням діяльності страхових організацій. За допомогою страхового захисту відновлюється і забезпечується рівень платоспроможного попиту в економіці. Так як отримання

страхової виплати передбачає, що юридична і фізична особа набуває нові матеріальні цінності для забезпечення власного функціонування або життєдіяльності. Істотна значущість страхового захисту в стимулюванні інновацій і науково-технічних досліджень. За допомогою страхового захисту можуть забезпечуватися наукомісткі, венчурні, інноваційні організації і технології.

Аналіз, проведений у даній статті, дозволяє сказати, що поняття «страховий захист», у сучасній вітчизняній страховій науці та практиці використовують як:

1) як синонім страхування - система економічних відносин, що припускає освіту за рахунок внесків підприємств, організацій і громадян страхового фонду і його використання для відшкодування збитків, що виникають внаслідок настання страхових ризиків;

2) як синонім послуги з проведення прямого страхування і перестрахування - передача ризику (можливого збитку) від однієї сторони (страхувальника) іншій стороні (страховику), при якій страховик зобов'язується виплатити страхувальникові (або іншим особам, призначеним страхувальником, або іншим особам від імені страхувальника) якусь суму грошей (або покрити якісь витрати, або і те, і інше) при виникненні шкоди від непередбачуваного (випадкового) події протягом періоду, за який страхувальник сплачує страховий внесок страховику.

Позитивний зовнішній ефект від страхового захисту з боку споживання можна враховувати при розробці індивідуальної системи ризик-менеджменту і, тим самим, добиватися зниження витрат на страхування без втрати якості (з системи страхового захисту не випадають ризикові обставини, які ми не оплачуємо). Крім позитивного зовнішнього ефекту з боку споживання страховий захист має позитивні зовнішні ефекти з боку виробництва. Це користь, яка не має грошової оцінки, від того, що в економіці виробляється страховий захист. По-перше, цей ефект проявляється в зміцненні національного фінансового ринку за рахунок коштів страхових компаній. По-друге, позитивні зовнішні ефекти від

страхового захисту з боку виробництва полягають у тому, що деякі види економічної діяльності одержують вигоди від співпраці зі страховими компаніями (наприклад, банки).

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Агеев Ш.Р.* Страхование как фактор стабильного развития малого предпринимательства. Очерки на экономические темы - М: АО «Журнал ЭКОС-информ» - 1997. - 240с.
2. *Гомелля В.Б.* Основы страхового дела. Учебное пособие - М.: «Соминтэк», 1998.-384 с.
3. *Каспина Т.И.* Бухгалтерский учет в страховых организациях. - М.: «СОМИНТЭК», 1998. - с.231.
4. *Ковшарь С.Н.* Страховое дело: Учебное пособие. - М.: МИИТ, 1998. -109с.
5. *Матичак П.П., Худолій О.В., Юрчагин О.С., Карпова О.Г.* Страхування. Навчальний посібник для студентів, 2006.- 139 с.
6. *Осадець С.С.* - Вид. 2-ге, перероб. і доп. - К.: КНЕУ, 2002. - 599 с
7. *Шахов В.В.* Введение в страхование: экономический аспект. - М.: Финансы и статистика, 1992. - 190 с.